

הרב יהושע וייסינגר

נגיף הקורונה COVID-19 : מגפה, דָּבָר או "חולי מהלך"

לע"נ סבתנו מרת ציפורה קריסי שחור
בת הרב חיים ברוך יהושע צבי זצ"ל
שמתוך עיניה הטובות
זכתה וגידלה דור ישרים מבורך
נלב"ע בשם טוב, ביום י"ט ניסן תש"פ

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. הגדרתו ההלכתית של נגיף הקורונה covid-19
- ג. מגפה בתנ"ך
- ד. דָּבָר במשנה ובתלמוד
- ה. הגדרה הלכתית של תמותה רחבה מנגיף הקורונה
- ו. מהי "מגפת הקורונה" – דָּבָר או "חולי מהלך"?
- ז. חוות יאיר – דָּבָר מול מגפה
- ח. נפטרים בשל חסר טיפול רפואי במחלות רקע
- ט. הגדרת מגפה על פי ארגוני הבריאות
- י. סיכום

א. הקדמה

נגיף מדבק ומסוכן משתולל כיום (הש"פ) בעולם. המחקר הרפואי לומד אודותיו כל הזמן, אולם ברור שביכולתו לסכן חיים רבים. יש ארגונים שכבר בתחילת התפשטותו התייחסו אליו כמגפה עולמית, ואחרים התמהמהו בהגדרתו ככזו¹. גם עצם הגדרת "מגפה" שונה בדיסציפלינות שונות, והיא עברה שינויים והגדרות לאורך השנים.

בשפה הרפואית: מגפה או אפידמיה (מיוונית: אפי (ἐπί) – על, דמוס (δῆμος) – עם; כלומר מגפה הפוגעת בעם) היא התפשטות מהירה של מחלה קטלנית בקרב אוכלוסייה. על פי רוב, זו התפרצות פתאומית של מחלה זיהומית.

במקרא: בתורה ובנביאים מגפה היא תמותה רחבה תוך זמן קצר **מכל סיבה שהיא**, לאו דווקא סיבה רפואית. כולל אסונות או הרוגי מלחמה (ראה להלן פרק ג').

¹ <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic>

בדברי חז"ל ובדברי הראשונים אנו מוצאים מושגים קרובים, אך לא זהים: דָּבָר, מגפה, צרת ציבור של חוליים, חולי מהלך, ועוד. להלן נדון במושג מגפה כהבנתו בדברי חז"ל ובראשונים, תוך השוואת מושג המגפה למושג הַדָּבָר, כמו גם ל'צרת ציבור של חולי מהלך' במשנה, בגמרא ובדברי הפוסקים.

לאורך ההיסטוריה, חווה העולם מגפות רבות. יש שרואים את ההתפשטות העכשווית של נגיף הקורונה ברחבי העולם, כהמשך למגפות הקשות שפקדו את תושבי העולם בחמש מאות השנה האחרונות². להלן נבחן האם ההתפשטות העכשווית של נגיף הקורונה, עונה על ההגדרה ההלכתית של "מגפה", "דבר" או "צרת ציבור של חוליים". אף שבמבט ראשוני, מבחינה הלכתית נקיה, היה מקום שלא להגדיר את הקורונה כדָּבָר או כמגפה, אחרי חידוד ההגדרות, נתמוך בהגדרתה כמגפה. להגדרה יש חשיבות לדינים ולהלכות שונות. לדוגמא: בשאלה האם יש להתאבל על נפטרים בעת מגפת הקורונה? אם הקורונה מוגדרת כמגפה, אזי מעיקר הדין אין להתאבל כפי שפסק הרמ"א (יו"ד, סי' שעד, יא). אולם אם אינה מוגדרת כמגפה – יש להתאבל כדין. יש לבחון דין זה לאור טעמי המנהג כפי שהובאו באחרונים, בהתאם למציאות בת ימינו, ולאור הטכנולוגיה המודרנית וראה להלן סוף פרק ט.

ב. הגדרתו ההלכתית של נגיף הקורונה COVID-19

שאלת ההגדרה ההלכתית של נגיף הקורונה (COVID-19) מורכבת, ומחייבת ליבון והעמקה. בשלב ראשון יש להגדיר מבחינת ההלכה את המושגים מגפה, דָּבָר, צרת ציבור של חולי מהלך וכו', ולהבחין ביניהם.

בהמשך יש לשקול האם נגיף הקורונה מוגדר כמגפה או שדינו כ"דָּבָר" או 'צרת ציבור של חולי מהלך' או משהו אחר. לאור משמעות המילה "מגפה" ברפואה המודרנית, הקורונה נראית כמגפה. הקורונה פוגעת באוכלוסיות שונות, במקומות שונים ובמנעד רחב של גילאים. גם הגורמים הרשמיים במדינת ישראל וברחבי העולם מכנים את התפרצות הקורונה בעולם כמגפה. בפרק הבא יוגדרו המושגים מבחינה הלכתית. להגדרות אלו השלכות הלכתיות, כפי שיבואר.

ג. מגפה בתנ"ך

בתנ"ך ישנם תיאורים שונים של מגפות שפקדו את עם ישראל. הבולטים שבהם:

² סקירה היסטורית קצרה מובאת במאמרו של פרופ' שטינברג, לעיל עמ' 7-46, בעמ' 9-11.

- לאחר חטא העגל, היכה ה' את עם ישראל במגפה (שמות לב, לה). במגפה זו נהרגו אלו שהשתתפו בחטא אך לא התרו בהם מראש.³ מניין המתים באותה מגפה אינו ידוע.⁴
  - בעקבות מחלוקת קורח ועדתו, התלונן העם נגד משה ואהרן בכך שהם כביכול גרמו למותם של בעלי המחלוקת. על כך היכה ה' את העם במגפה בה נהרגו ארבעה עשר אלף ושבע מאות איש.⁵ על מנת לעצור את המגפה נצטווה אהרן, לקחת מחתה, לתת עליה אש מעל המזבח, לשים קטורת ולהוליך מהר את הקטורת אל העדה.⁶
  - לאחר חטא בעל פעור, נענש עם ישראל במגפה שמתו בה עשרים וארבעה אלף איש. בעקבות קנאתו של פנחס, נעצרה המגפה.⁷
  - בספר שמואל (א, ד) מסופר על 'הרץ' המבשר לעלי את תוצאות המלחמה: "ויען המבשר ויאמר נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה גדולה פרצה בעם, וגם שני בניך מתו חפני ופנחס, וארון האלוהים נלקחה". במקרה זה, הכוונה היא להרג המוני, מכת מוות ולא למוות בשל סיבות רפואיות וכד'.
  - בסוף ספר שמואל מסופר על דוד המלך שמנה את עם ישראל בניגוד לרצון הקב"ה. גד הנביא נשלח להענישו והציע לו לבחור בין האפשרויות של רעב, חרב או דבר; דוד בחר באפשרות ליפול ביד ה' ולא ביד אדם, וה' שלח מלאך שהכה בישראל ע"י מגפת דָּבָר בה נהרגו שבעים אלף איש. כאשר הגיע המלאך לירושלים, עצרו ה'. בהמשך קנה דוד מאת ארוונה את הגורן בהר המוריה, הקריב בו קרבנות, ואז נעצרה המגפה. השטח שקנה דוד הוא המקום בו נבנה מאוחר יותר בית המקדש.⁸
- מדוגמאות אלו ניתן להסיק שמגפה בתנ"ך הינו שם כללי למוות המוני לא טבעי. לאו דווקא מסיבות רפואיות אלא גם מסיבות אחרות כמו מלחמות ואסונות אחרים.

³ רש"י (שם, כ); רש"י (שם, לה); ראה במסכת יומא (סו, ב).

⁴ רמב"ן (שם, לה), לדעת ר"י בכור שור (שם) מתו שם שלושת אלפי איש.

⁵ במדבר (יז, ו-ט).

⁶ ראה מסכת שבת פט, א; רש"י במדבר יז; וראה אמרי בינה שער הציצית (ט, ד); תורת חיים בראשית (לא, ג).

⁷ במדבר (כה, ג); רש"י (שם, ח-ט).

⁸ שמואל (כ, כד); דברי הימים (א, כא).

ד. דָּכָר בַּמִּשְׁנָה וּבַחֲלָמוֹד

יסוד הסוגיא

יסוד הסוגיא הוא במשנת תענית (ג, ד) ובגמרא (שם). המשנה דנה בשאלה מהו דָּכָר:

איזהו דָּכָר? עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה **שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה** הרי זה דָּכָר, פחות מכאן – אין זה דָּכָר.

על זה מוסיפה הגמרא (תענית כא, א):

"תנו רבנן: עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי, כגון כפר עכו, ויצאו הימנה תשעה מתים בשלושה ימים זה אחר זה – הרי זה דָּכָר. ביום אחד או בארבעה ימים – אין זה דָּכָר. ועיר המוציאה חמש מאות רגלי, כגון כפר עמיקו, ויצאו ממנה שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה – הרי זה דָּכָר, ביום אחד או ארבעה ימים – אין זה דָּכָר."

כלומר, כדי להגדיר תמותה חריגה לא מוסברת כמצב דָּכָר המחייב להתענות ולהתריע, יש לבחון את התפלגות מקרי המוות המאומתים לאורך שלשה ימים, לפי גודל אוכלוסייה. אם מתקיים הקריטריון של המשנה – הרי זה דָּכָר, וחייבים להתריע ולהתענות. אם לא – ניתן להניח שמדובר בתופעה מקרית.

הגמרא מפרטת מקרים בהם העיר מונה חמש מאות איש, אלף חמש מאות איש וכו'. העיקרון הנלמד מזה הוא שלהגדרת דָּכָר, יש צורך גם באחוזי תמותה גבוהים, ובנוסף בפיזור התמותה לאורך שלשה ימים.

למעשה מדובר במצב של תמותה חריגה, **מסיבה לא ידועה**. כדי להגדירה כדָּכָר המחייב תענית והתריעה, יש לקבוע שקיימת סיבה אחת לתמותה החריגה, למרות אי ידיעת סיבת המוות.

לשם כך יש צורך בכללי ה"חזקה".

הגמרא (תענית כא, ב) מביאה את דיני קביעת החזקה בשור המועד כמקור לקביעת חז"ל לגבי דָּכָר:

"דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה, ויצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד, גזר רב נחמן בר רב חסדא תעניתא. אמר רב נחמן בר יצחק: כמאן – כרבי מאיר, דאמר: **ריחק נגיחותיו – חייב, קירב נגיחותיו – לא כל שכן?**"

האחרונים מסבירים כי חז"ל בחרו את החזרה של שלוש פעמים, כדי לקבוע חזקה, חזקה נלמדת מדין שור המועד. שור משנה את מעמדו מ"תם" ל"מועד" רק לאחר שייגח **שלוש פעמים**. ל"חזקה" זו יש השלכות ברורות

בדיני נזיקין, ואכמ"ל. כך כותב הקרן אורה (תענית, שם): "ויש לומר: ילפינן משור המועד, דלא הוחזק ליגח אלא בתלתא זימני, ורבי נמי מודה בשור המועד". במילים אחרות, נכנסים כאן שיקולים של כללי החזקות.

העיקרון המסביר את כללי החזקות נלמד מסוגיית "מי שמתו אחיו מחמת מילה" (יבמות סד, ב). העיקרון שם הוא שלפעמים, במקום סכנה, אין צורך בהוכחה מוחלטת כדי לתלות את המחלה בגורם מסוים, אלא די ב"חזקה". ובלשונו של הגרא"ב וסרמן הי"ד בקובץ הערות⁹ "אבל אם היה כן בשלשה אחים, אין אומרים שהן שלשה מקרים נפרדים... אלא יש לתלות בסיבה אחת משותפת לכל השלשה. והסיבה הזאת ישנה גם ברביעי לכן אסור למולו"¹⁰.

איך מונים את "חמש מאות האיש"?

הראשונים והאחרונים נחלקו בשאלה איך מונים את חמש מאות האיש תושבי העיר, אותם המשנה מציינת. האם רק הגברים נמנים, או שגם הנשים והטף. הרמב"ם בהלכות תעניות (ב, ה) לומד שמנין האוכלוסייה הוא רק על פי כמות הגברים הצעירים בגילאי שוק העבודה, וכך כותב: "ואין הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לענין זה". הכסף משנה במקום לומד זאת מהדיוק:

"דהכי דייק מתניתין, דקתני: "עיר המוציאה חמש מאות רגלי", דרגלי משמע הגברים, לבד מטף. והר"ן כתב דמלשון "המוציאה" דייק הכי.

ולי נראה שמהירושלמי למד כן, דגרסינן התם: בתים שאמרו – בריאים, ולא מרועעים, ודכוותה בחורים – אבל לא זקנים, וכי היכי דמשמע זקנים – יש למעט קטנים, וכן יש למעט נשים, לפי שהן חלושות המזג".

כלומר, מנין חמש מאות האנשים כולל גברים צעירים בלבד¹¹. בנוסף, יש מחלוקת אחרונים בשאלה האם הצורך רק בגברים צעירים נאמר רק ביחס לגודל האוכלוסייה – חמש מאות רגלי (כך משמע בכס"מ הנ"ל, ובבית יוסף תקעו), אך המתים נספרים גם אם הם ילדים נשים או זקנים, או שמא גם שלושת המתים צריכים להיות דווקא גברים צעירים בגילאי העבודה.

⁹ **קובץ הערות**, הוספות, יבמות סה, א, סק ב. סברא זו מיוחסת בעולם הישיבות לגר"ח הלוי סולוביצ'יק מבריסק, רבו של הגרא"ב וסרמן. וראה גם בשו"ת **שם אריה** סי' לא, שאסר למול גם מי שמתו שני אחיו הראשונים אף שנתקיימו שניים אחרונים; ו**באנציקלופדיה תלמודית**, כרך יג, ערך חזקה (ה), עמ' תשלט-תשס, בהע' 1, 5, ו-7.

¹⁰ לצד ההסבר ההלכתי, הקרן אורה (שם) מציין גם הסבר רעיוני, עיי"ש.

¹¹ וראה **במשנה ברורה** (שם) שהביא להלכה דברי הלבוש שבשניהם צריך שלא יהיו זקנים וטף ונשים. ראה עוד בשו"ת **בצל החכמה** (ח"ג, מב, ז-ח); שו"ת **יביא אומר** (ח"ג, אה"ע, סי' ה').

המהריק"ש (על שו"ע, סי' תקעו, ב) טוען ששלושת המתים אינם בהכרח גברים צעירים, אלא המדובר במתים אופן כללי:

"ומדקאמר ויצאו ממנה ג' מתים משמע שגם אם יהיו המתים נשים או קטנים או זקנים – דְּכָר הוּי. ואין צריך שיהיו רגלים. כנ"ל. וכן עמא דבר".

גם לכללים אלה בהגדרת הַדְּכָר, יש משמעות ביחס לסוגייתנו כפי שנראה.

בהמשך הגמרא (תענית, כא, ב) מבואר שגם כאשר התמותה החריגה איננה בבני אדם אלא בבעלי חיים, היא כבר מוגדרת כְּדָר: "אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי, גזר תעניתא. נימא קסבר רב יהודה מכה משולחת ממין אחד משולחת מכל המינין?"

לא. שאני חזירי דמיין מעייהו לבני אינשי".

כלומר, כאשר משתוללת תמותה חריגה רחבה, גם כאשר תמותה זו פגעה, בשלב זה, רק בבעלי חיים מסוימים, יש לגזור תענית מדין דְּכָר, כי היא עלולה לפגוע גם בבני אדם, עקב דמיון ביולוגי בין אותו בעל חי לבני-אדם (תוס' שם, ד"ה אמר ליה).

התוספות מסיק מכאן שהדבר נכון גם ביחס לְדָר שמשותב בין נכרים, שהרי בבני אדם הם בוודאי דומים במבנה גופם לבני ישראל: "פירוש: שבני מעיו של חזיר דומין למעיים של בני אדם, ויש לחוש שיהא על בני אדם. מכאן נראה שאם יהיה דְּכָר על נוכרים, יש לחוש ויש להתענות, דהא הכא חזינן דגזר תעניתא מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם, וכל שכן של נוכרים דדמו לישראל".

נקודה זו אינה מוסכמת בין הראשונים. לדעת החולקים (שאינן הלכה כמותם), אי אפשר להסיק ממגפה שמתפשטת אצל נכרים, על סכנת התמותה לבני ישראל. הר"ן (שם, ד"ה גרסי' בגמרא) כתב: "ואחרים חולקין ואומרין דעכו"ם וישראל מפני שהן שתי אומות אין עונשן שווה והם נדונין לפי מעשיהם מה שאין כן בחזירי עיי"ש". כך הביא גם הריטב"א בפירושו השני: "אבל גויים חלקו רשות לעצמם, ואעפ"י שהם מין אחד [בני אדם] – ענייני גזירתם חלוקה לעצמם"¹². אולם הריטב"א מסיים דבריו וכותב שיותר

¹² ראה בספר בית אלקים למבי"ט (שער התפילה, פרק ששה עשר) שעושה הבחנה בין מגפה כלל עולמית למגפה שהינה על ישראל לבדם, יתרה מזאת הוא מבחין בין זמן גלות לבין זמן שישראל שרויים על אדמתם: "ועם כל זה אני חושב כי מה שנצטוונו מן התורה לזעוק ולהריע על צרה, הוא כשבאה אי זו צרה על ישראל בכלל או בפרט ואינם אלא בישראל לבד, שאז נראה ודאי גמור כי על חטאתם באה להם הצרה הזאת, וכמו שנראה מן הכתוב... הנה שהמשילו ענין צרת הַדְּכָר בכפר המיוחד לישראל כי זה מורה על כי עליהם נגעה הרעה

מסתבר כהבנה הראשונה, ששניהם מין אחד ודינם שווה¹³. וכך מסכם בשו"ת הרשב"ש (סימן סו):

"אמנם אעפ"י שהדב"ר לא התחיל עדיין ביהודים ראוי הוא לגזור תענית... רמב"ם ובעל הטורים ז"ל ובעל השולחן ערוך לא חלקו בין גוים לישראל... כיון שנתן רשות למשחית לחבל אינו מבחין... כ"ש שהחוש יעיד על זה. וה' ישמור עמו ישראל אמן".

הגמרא ממשיכה ומסיקה שגם כאשר הדב"ר נמצא במקום מוגדר, אולם ישנם שיירות ומעבר בין אזורי ישוב שונים, יש חשש להדבקה הדדית. ממילא גם במקום שכעת אין דבר, יש להתענות מהפחד להדבקה וסכנה עתידית. וכך פוסק הרמב"ם להלכה (שם, הל' ו):

"היה דב"ר במדינה ושיירות הולכות ובאות ממנה למדינה אחרת – שתיהן מתענות, אעפ"י שהן רחוקות זו מזו".

אולם אם השיירות הופסקו, אין לחשוש לדב"ר במקום מרוחק¹⁴.

לסיכום, כל מכלול השיקולים שהוזכרו משתקפים בפסיקת ההלכה בשולחן-ערוך, רמ"א ונושאי הכלים. כך פוסק השו"ע (תקעו, א-ג):

"כשם שמתענים ומתריעים על הגשמים, כך היו מתענים על שאר הצרות... וכן על הדב"ר. איזהו דב"ר? עיר שיש בה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה [=מת אחד בכל יום (משנ"ב סק"ג)] – הרי זה דב"ר. יצאו ביום אחד או בארבע ימים – אין זה דב"ר.

היו בה אלף ויצאו ממנו שישה מתים בשלושה ימים זה אחר זה – הרי זה דב"ר. יצאו ביום אחד או בארבעה ימים – אין זה דב"ר;

מצד חטאתם בהשגחת האל ית' עליהם, ולכן צריך שישובו בתשובה שלימה כדי שתסתלק מעליהם, וזה הוא דבר נסיי לאומה ישראלית שיראה ויתפרסם בעולם השגחת האל יתברך עליהם. כי כשהם חוטאים מביא עליהם רעה, וכשהם שבים בתשובה מיד מסתלקת מעליהם. והיה ענין זה מיוחד באומה בזמן היותם על אדמתם שהיו ניכרים שהם זרע קדש ברח"ה. וכאשר ייסר איש את בנו הקב"ה מייסרם, בהיות הדבר ניכר וגלוי כי צרתם ותשועתם היתה מאתו ית'. אבל בזמן היותנו בגלות, גם כי כל הדברים הבאים עלינו ידענו ידיעה ודאית כי מאתו יתברך הם, עם כל זה הוא כמסתיר פנים ממנו על חטאתינו, ובאים עלינו הצרות בעונותינו באופן שהחוטאים יש להם מקום לספק ולומר אולי מקרה הוא בא עליהם, וכן בענין התשועה מאותן הצרות.

וכך גם מכריע הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' עו); וראה ברכי יוסף (תקעו, ב); וראה מור וקציעה (סי' תקעו) שכתב: "לא שוא פגעה מידת הדין בגוים או בישראל, צריכין שמירה שלא ילקו בחברתם, מאחר שניתנה רשות אינו מבחין בשוכנים יחד".

ראה בספר חסידים (מהדורת ויסטינצקי-פריימאן, פרנקפורט, תרפ"ד, סי' שעב) שהבחין בין שיירות ציבוריות לבין יחידים שעוברים ממקום למקום: "אם יש דב"ר בעיר, ושמע שבעיר אחרת טוב, לא ילכו שם, שכן מלאך המות יש לו רשות באשר מוצא בארץ ההיא, אפילו נכרים, וכששיירות הולכות מעיר שיש בה דבר לארץ אחרת – היא לוקה. אבל יחידים שילכו ואין דעתם בסחורה, לא יזיק, ועושים חכמה. כל מי שחפץ למלט נפשו שילך לארץ אחרת עד שתעצר המגפה ובלע המות לנצח".

13

14

וכן לפי חשבון זה. ואין נשים וקטנים וזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מניין אנשי המדינה לעניין זה... ואם היה דָּבָר בחזירים – מתענין, מפני שמעיהם דומים לשל בני אדם; וכל שכן אם היה דָּבָר בגויים ולא בישראל – שמתענים".

יחד עם זאת מציין השו"ע שכאשר יש שיירות בין מקומות שונים, יש להיזהר ולהתענות גם במקום שאין כעת דָּבָר. אולם אם המקומות קרובים, גם בלי שיירות סדירות, יש להתענות (שו"ע שם, ב, משנ"ב ס"ק י'¹⁵).

ה. הגדרה הלכתית של תמותה רחבה מנגיף הקורונה

קורונה – כמחלה מאובחנת

לפי הגדרת המשנה והגמרא הנ"ל, ברור שהקורונה אינה 'דָּבָר' אלא משהו אחר.

סיבה ראשונה: סיבת המוות בקורונה איננה עלומה אלא ידועה.

סיבה שנייה: ההגדרה של דָּבָר היא שלושה מתים בשלושה ימים לכל חמש מאות איש. כלומר כאשר 0.6% מאוכלוסיית הגברים העובדים מתים בתוך שלושה ימים, זה מוגדר כדבר. פחות מכך – לא. עד היום (אלול תש"פ) בישראל אנחנו ב"ה רחוקים מאוד מהמצב הזה. אפילו באנגליה, ארה"ב ואיטליה, לא הגיעו לאחוז תמותה כל כך גבוה.

מכיוון שבנגיף זה לא מדובר בתמותה מסיבה עלומה, אלא קטלניותו של הנגיף כבר מוכרת, נראה להלן כי אין לנו צורך בחישובים ובהגדרות הנ"ל, אלא יש להגדירו כ'צרת הציבור' או כמגפה באופן כללי.

בהמשך הגמרא (תענית כא, ב) מופיע דיון נוסף: "ואסכרא, בזמן שיש בה מיתה – מתריעין עליה, בזמן שאין בה מיתה – אין מתריעין עליה". הביאו הרמב"ם להלכה (הל' תענית ב, ג), והוסיף:

"על החליים כיצד? הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותו העיר, כגון אסכרא או הרחור וכיוצא בה והיו מתים באותו החולי, הרי זו צרת ציבור וגוזרין לה תענית ומתריעין".

כלומר מדובר על תופעה שאינה 'דָּבָר', אלא מוגדרת כ'צרת הציבור' ולה דינים והגדרות אחרות. לדבריו, כאשר יש חולי שמתפשט "לאנשים הרבה", והינו חולי ידוע ומוגדר שיכול לגרום למוות – שאינו 'דָּבָר' – הוא

¹⁵ בנושא זה עיין בשו"ת היכל יצחק (או"ח, סי' לא) שם הגרא"ה הרצוג, נשאל האם יש לחסן אנשים חיסון מונע בשבת מפני מגפה שעדיין לא הגיעה לעיר. האם יש לפסוק על פי הר"ן (פ"ב תענית) שכתב כי אין לחלל שבת בעיר שעדיין לא פשטה בה המגפה, או שצריך לעשות צעדים מניעתיים, וכתב: "ואני אומר שזה תלוי ברופאים המומחים, שאם הם אומרים שעלול להתפשט וצריך לחסן את האוכלוסיה ע"י זריקות, אפילו אם יש בהן מלאכה דאורייתא, אם לא נעשה מערב שבת, מותר בשבת".

נכנס להגדרות של דברים שמתריעין עליהם מיד. דברי הרמב"ם הובאו בטור (או"ח, סי' תקע"ו).

להבהרת הסוגיא, שואל הבית-יוסף (שם) על דברי הרמב"ם, מדוע בשונה מה'דָּבָר', ב'צרת הציבור' אין צורך להגדרה של שלושה מתים בשלושה ימים לאוכלוסיה של חמש מאות איש? מה סיבת ההבדל בין הדברים? מהי ההבחנה המדויקת שבין ההגדרות השונות. והוא מתרץ:

"ואפשר דשאני דָּבָר, שהוא שינוי אויר הממית בלי שהיית זמן בחולי, וכל שאינו באותו ענין שמתו שלושה בשלושה ימים בעיר המוציאה חמש מאות רגלי אינו דָּבָר קבוע אלא אקראי בעלמא ואינו עשוי להתעכב, הילכך אין מתענין עליו".

כוונתו, שיש הבחנה בין מוות לא מוסבר אקראי, לבין מוות לא מוסבר **החוזר על עצמו**, שהוא מוסבר כשינוי אויר הממית בפתאומיות "מבלי שהיית זמן בחולי". במקרה האחרון, אנו תולים את התמותה "בשינוי האויר", ועל מנת להוכיח שמדובר בָּדָבָר מובהק ולא באירוע אקראי או נקודתי של מוות (כדברי רש"י, ד"ה "ביום אחד"), יש צורך במוות של שלושה מתים המפוזר לאורך שלושה ימים, לכל חמש מאות איש, זהו דבר.

אולם כאשר המחלה מוכרת ויש אבחנה ברורה שלה, הרי זהו חולי מסוכן ברור, ואין צורך לפיזור של שלושת המתים בשלושה ימים. שהרי זוהי סכנה מוגדרת ואם כבר יש חולי ל"אנשים הרבה", על אף שבינתיים יש רק מתים מעטים, בכל זאת כבר חייבים להתריע.

דבר זה מדויק להפליא בדברי התפארת-ישראל (אבות, פ"ה, מ"ח, אות נח) שכתב: "דָּבָר בא לעולם. שמתים רבים **מבלי שיהיו חולים תחילה**", כלומר כאשר ישנם מתים רבים, שלא ידוע סיבת מותם ולא היו חולים בתחילה, זהו דָּבָר, במקרה זה יש חובה לסטטיסטיקה של המשנה. אך במוות ממחלה ידועה אין צורך בסטטיסטיקה זו.

וכדברי הרמב"ם (לעיל) פסק בשו"ע (תקעו, ה):

"וכן מתענין על החולאים, כיצד, הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה עיר, כגון אסכרא או חרחור וכיוצ"ב, והיו מתים מאותו חולי, הרי זה **צרת צבור** וגוזרין עליה תענית ומתריעין".

כלומר, כאשר יש חולי מסוכן ומוגדר, כלומר, מחלה ידועה המסכנת חיים – אזי כדי להתענות אין צורך בתמותה לפי החשבון של הגדרת דָּבָר, אלא מתענים מיד – זוהי מגפה או צרת ציבור של "חולי מהלך". הרמ"א, שחי כשלוש מאות שנה לפני לואי פסטר, מציין שם את ההבדל בין "דָּבָר שהוא בא מכח שינוי אויר" לבין יתר החולאים שאינם מכוח האויר (אלא מכוח מחלה ידועה), כאסכרא וכד'. במחלות הידועות כמסוכנות, אין צורך

בשלושה מתים בשלושה ימים, אלא די בידיעה שזו מחלה מסוכנת הגורמת תמותה מסיבה מוגדרת וידועה.

מה הקריטריונים לצרת הציבור של חולי מהלך?

עולה השאלה איזה אחוזי תמותה נדרשים, אם נדרשים, לצורך הכרזת הסכנה כצרת ציבור של חוליים וקביעת התענית במחלות מסוכנות ידועות אלו?

הריטב"א (יט, א) כתב, שבכדי להגדירו כ'צרת ציבור של חוליים', צריך שימותו לפחות שלושה, אך אין צורך בכללי פיזור התמותה של ה'דבר'.

"ונראה שבעניין זה שהחולי נתפשט בעיר כבר מכיוון שמתו מחמת חולי זה עצמו ג' אנשים בין ביום אחד או יותר מתענים ומתריעים עליו, ולא אמרו בדבר אותו שיעור אלא כשאין חולי שלהם שווה".

הלח"מ (שם) כותב שדי אם ימותו לפחות שנים.

המשנ"ב (ס"ק יח) מסכם: "נראה דמכל מקום דוקא כשירד חולי זה להרבה אנשים אף שלא מת עדיין רק אחד מהן, צריך להחמיר". כלומר, כאשר המדובר בחולי מוכח להרבה אנשים, כמו הקורונה, גם כאשר עדיין מספר הנפטרים הוא נמוך (אך עדיין מדובר לפחות מת אחד), יש להתענות – זוהי מגפה וזוהי צרת ציבור של חוליים.

יתרה מזאת, ערוך-השולחן (או"ח תקעו, יא) למד שאפילו אם עדיין לא מת אף אחד, יש להתענות על החולי המסוכן – המוכר:

"וכן מתענים על החולאים... וכן אם נולד ברוב הציבור שחין פורח או חיכוך לח שעוקץ הבשר ומתחככין דהוי כשחין פורח אף שאין מתים מזה מכה היא... מ"ש הרמ"א בסעיף ה' דבאלו א"צ שימותו בג' ימים וכו' כמו בדבר שהוא בא מכח שינוי אויר אלא מתענים ומתריעים מיד עכ"ל, לא קאי המיתה על שחין וחיכוך דבאלו א"צ מיתה אלא עיקר כוונתו על מחלות אסכרה וחרחור וכיוצא בהם".

כלומר, כאשר העיסוק הוא ב'צרת ציבור של חולי מהלך', אין צורך להשתמש בהגדרות ומספרי סף סטטיסטיים של מתים, כיון שהסכנה הרפואית ידועה ומוגדרת.

לסיכום ההגדרות:

- 'מגפה' – זוהי הגדרה כללית למיתה של אנשים רבים בזמן קצר, בצורה לא טבעית.
- 'צרת ציבור של חולי מהלך' – זוהי מיתה לא טבעית בעקבות סיבה רפואית מוגדרת.
- 'דָּבָר' – זוהי מיתה לא טבעית בשל סיבה לא ידועה, ובכדי לקבוע שאכן זהו דָּבָר ולא מיתה אקראית של רבים, יש צורך במספר מתים בשלשה ימים, כאמור במשנה ובגמרא.

ו. מהי "מגפת הקורונה" – דָּבָר או "חולי מהלך"?

אם נשליך הגדרות אלו ביחס למחלת הקורונה בה יש אבחנה מוגדרת וגורם מוות ידוע, נוכל לזקק את היחס לנגיף מבחינה הלכתית. בכדי להגדירה כמגפה של או "צרת ציבור" – אין צורך בהתפלגות התמותה המתוארת במשנה ובגמרא. שהרי זו מיתה לא טבעית של רבים, המוגדרת כמגפה, כפי שראינו בתנ"ך. יתרה מזאת, גם בכדי להגדירה כ'חולי מהלך' אין צורך בסטטיסטיקות אלו, שהרי סיבת התמותה ידועה וממילא אינה מוגדרת כ'דָּבָר'.

כך למד גם בשו"ת דברי מלכיאל (טננבאום, ב, צ):

"והעיקר נראה דרק הדָּבָר שנזכר בש"ס שלא היה חולי מיוחד רק שהיו מתים אנשים פתאום יותר מכפי ההרגל, בזה צריך שיעור ג' בג' ימים לת"ק רגלי שזה מוכיח שהוחזק הדבר ונשתנה האויר... ולזה נראה שאם חלו הרבה בני אדם על מחלה זו שפיר מיקרי שהוחזקה מחלה זו".

דבריו אלו מתאימים עם ההנהגות הרבות שמופיעות בחז"ל ביחס לְדָבָר שכאמור הוא מוות מסיבה לא מאובחנת. הנהגות אלו של חז"ל הינן כלליות, ונאמרו על מנת להזהיר את האדם ולשמור על בריאותו כאשר אין אבחנה ברורה ולא ידוע ממה עליו להישמר. במקרים אלו הנחו חז"ל והמליצו לאדם להישמר מדברים רבים¹⁶. הדבר נכון בעת 'דָּבָר'. אולם כאשר

¹⁶ לדוגמא, חשיבות ההסתגרות בבית: "שנו חכמים, דבר בעיר – כנס רגליך, שנאמר: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר". דגש על סגירת החלונות: רבא בזמן הדבר היה סוגר חלונות, שכתוב (ירמיהו ט, כ) כי עלה מות בחלונותינו. זהירות מללכת באמצע הדרך, אלא רק בצדי הרכבים: "שנו חכמים: דבר בעיר, אל יהלך אדם באמצע הדרך מפני שמלאך המות מהלך באמצע הרכבים, שכיון שניתנה לו רשות, הולך הוא באמצע". זהירות מלהכנס לבית הכנסת יחידי: "שנו חכמים: דבר בעיר, אל יכנס אדם יחיד לבית הכנסת, שמלאך המות מפקיד שם כליו, וזהו דווקא כשלא לומדים שם תינוקות ולא מתפללים שם עשרה". מקור הדברים ממסכת תענית (כא, ב); ומסכת בבא קמא (ס, ב) ועיי"ש עוד.

קיימת אבחנה של נגיף קטלני משתולל, יש להיזהר מהדברים הישירים שקשורים למחלה עצמה, על זה לא בהכרח נאמרו הנהגות אלו.

לסיכום: ברור כיום שיש להכניס את מחלת הקורונה תחת הכותרת של 'מגפה' שהרי רבים מתים. בנוסף, זו 'צרת ציבור של חולי מהלך' עקב חולי מסוכן ידוע, ואין מקום להגדירו 'כְּדָר'.

ז. חוות יאיר – דְּבָר מול מגפה

רובד נוסף המשלים הגדרה זו, ניתן למצוא בדבריו של בעל שו"ת חוות-יאיר (סי' קצו)¹⁷. החוות יאיר דן בשאלה האם הַדְּבָר הזה למגפה:

"דְּבָר. לשון דְּבָר אינו מיוסד על מכת המגפה הידועה, רק כל חולי המידבק מאיש לאיש וממית. ובמשנה דתעניות איזו היא דְּבָר, עיר המוציאה חמש מאות רגלי וכו'. ש"מ שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דְּבָר, וגם על זה נאמר דְּבָר בעיר כנס רגליך, דזיל בתר טעמא. מה שאין כן לשון מגפה איננה רק ענין מכה שעניינה המגפה האמיתית שנולדה מכה עיפושית במקום אחד, והיא ארסית ונמשכת לכל האיברים והדמים, כעניין "הנה [אנכי] נוגף [את כל] גבולך" וכו'¹⁸.

...עכ"פ נראה דיש איזה חילוק ביניהם מדשני קראי בדיבורייהו גם מצליגן אתרווייהו [בתפילת אבינו מלכנו] "כלה דְּבָר, ומנע מגפה". וחכם אחד רצה לומר דדבר אחד הם, רק מגפה קשה וכבד מאד כמ"ש ויהיו המתים במגפה כ"ד אלף. והשבתי לו א"כ איפכא מיסתברא שבימי דוד נפלו מהבקר עד עת מועד ע' אלף איש ואמר וייתן ה' דְּבָר וגו'. אלא ע"כ אין לחלק ביניהם בזה"¹⁹.

לדבריו, העיקרון המנחה חייב להיות "זיל בתר טעמא", מיתת רבים בזמן קצר. הסטטיסטיקות נועדו להבהיר שאין המדובר במוות אקראי אלא במגפה. כיוון זה ניכר בדברי האחרונים שמדייקים בדברי הרמב"ם שכתב (תעניות, ב, יג): "לאנשים הרבה באותו העיר", שאין כוונת הרמב"ם שהמחלה התפשטה ברוב בני העיר, אלא כוונתו, שהחולים מפורזים במקומות שונים ברחבי העיר, זה לא מוות אקראי אלא מדובר בגורם מוות שהתפשט. וכך כתב בשו"ת דברי מלכיאל (טננבאום, ב, צ):

¹⁷ וראה גם בספר קהלת יעקב למהר"י אלגזי, מענה לשון, לשון תורה, מערכת אות ד סימן רצ.
¹⁸ ראה בגליוני הש"ס, תענית (יט, ב).

¹⁹ וראה את דברי רבי יצחק מולכו, כאשר המצב עדין מסופק בהגדרת המגפה, עדין יש להישמר ולהיזהר (אורחות יושר, פ' טו): "מרגלא בפומייהו דאינשי, דכל זמן שלא נודע החולי אם הוא דְּבָר או מגפה שאינו מזיק ליושבים אצלו. ונראה לי הטעם בהדְּבָר הוא כעין נגעים, וכמו שהנגעים כל זמן שלא אמר הכהן טמא הוא אינם טמאים, כמו שאמר הכתוב ויורה הכהן ופינו את הבית בטרם יבא הכהן לראות את הנגע, כמו כן מגפה".

"מה שכתב הרמב"ם שפשט ברוב הציבור אין כוונתו שיחלו רוב הציבור במחלה זו, רק הכוונה שהאנשים שחלו במחלה זו אינם בשכונה אחת רק מפוזרים בין רוב העיר... ולזה נקיט כלשון שפשט ברוב ציבור ולא כתב שנחלו רוב הציבור במחלה זו, והטעם שאז יש לחוש שהיא **מכה מהלכת** וכוללת".

כלומר 'מכה מהלכת' אינה מוגדרת על פי סך מסוים של אנשים שהינם חולים או מתים, אלא כאשר ישנה אפידמיה – התפשטות המחלה בכמה וכמה מוקדים, עם עליה לא רגילה בתחלואה ובתמותה, דבר שמוכיח שהיא "מכה מהלכת וכוללת" כלשונו. במקרה זה מתענים עליה גם אם כמות הנפטרים לא מתאימה לדרישה במשנה, בגמרא ובשו"ע.

ח. נפטרים בשל חסר טיפול רפואי במחלות רקע

לאחר ההבחנה הברורה שבין דָּבָר (מיתת רבים לא טבעית מסיבה לא מאובחנת) לבין "צרת ציבור של חולאים" או "מכה מהלכת" (מיתה לא טבעית מסיבה רפואית מאובחנת) ולאחר ההבנה שקורונה הינה מגפה, יש להגדירה כ'צרת ציבור של חוליים' וכ'מכה מהלכת'. כמו כן יש לבחון מי מוגדר כנפגע מהמגפה.²⁰

האם יש מקום לצרף לחשבון המתים אנשים שמתו ממחלות אחרות בשל אי היכולת שלהם לקבל טיפול מתאים, בשל עומס הצוותים הרפואיים העסוקים בחולי קורונה, או בשל החוסר במשאבים בשל התרבות חולי המגפה? בכלל זה יש לציין מתים נוספים מבין חולים עתידיים, שבשל העובדה שאינם מאובחנים כעת, מצבם הרפואי יכול להסתבך ולהגיע לסכנת חיים. לדוגמא: חולי סרטן פוטנציאליים שלא עוברים בדיקות מקדימות או סדירות ומצבם יוחמר, כפי שיתברר כאשר המערכת תחזור לשגרתה והם ייבדקו. לדעת הג"ר אשר ווייס, כל הנ"ל יוגדרו כנפגעים מהמגפה. כמש"כ בשו"ת מנחת אשר²¹:

"פשוט וברור שדין הקורונה כדין המגפה, דהלא כל המתים מתו כתוצאה מהמגפה אף אלה שמתו בפרעל מתוך רשלנות רפואית".

כלומר, הגדרת "צרת ציבור של חולאים" עפ"י הנפטרים הישירים ממנה, אינה מדויקת. יש למנות את החולים שמתו גם בשל סיבות עקיפות. ייתכן שנקודה זו תלויה במחלוקת שהובאה לעיל בשאלה את מי מגדירים בכלל שלושת המתים מתוך חמש מאות: האם רק גברים צעירים ובריאים שמתו, או גם זקנים, אנשים חלשים וטף וכד'.

²⁰ כפוף להגדרות של מספר החולים והמתים שצריך ביצרת ציבור של חוליים, כפי שנאמר לעיל (פרק ה').

²¹ מנחת אשר – בתקופת הקורונה, תליתאה, סיון תש"פ, סי' יב.

בערוך השולחן (תקעו, ו) ציין כי כאשר ההגדרה היא עפ"י מספר נפטרים, זה אינו כולל מוות מסיבות נלוות או מקבילות:

"שאינן בחשבון הזה לא נשים ולא קטנים ולא זקנים ששבתו ממלאכה ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה ומתו על מיטתם, הרי זה דָּבָר. לאפוקי אם אחד מהם נהרג או נטבע או שהיה חולה מכבר, אין זה בחשבון"²².

לדבריו, אין מקום להוסיף במניין המתים אנשים שמתו בשל מחלות אחרות ו/או בשל חוסר טיפול הולם שנפטרו בתקופת המגפה. אולם כאמור, פוסקים אחרים, כדוגמת המהריק"ש, חולקים.

לסיכום, חלק מהפוסקים סוברים כי הגדרת מגפה ככלל, ו"צרת ציבור של חולאים" בפרט, יכולה להקבע גם בהתחשב במתים שנפטרו בצורה לא ישירה מהקורונה, אלא מסיבות נלוות כמו סתימת בתי חולים והעדר רופאים.

ט. הגדרת מגפה על פי ארגוני הבריאות

טענה חדשה מופיעה במאמרים הלכתיים. על פיה הגדרת מגפה היא נתון אפידמיולוגי, נקבעת על פי הצוותים המוסמכים בארץ ובעולם, ואינה קשורה כלל למספרים או לשיקולים הלכתיים. המספרים המוחלטים שהובאו במשנה ובגמרא ונפסקו בשו"ע או הגדרות הלכתיות אחרות, הינם רלוונטיים רק עבור פרטי דינים שונים. לדוג' חובת "מתענין ומתריעין", מתי ובאיזה שלב קובעים תענית על הציבור, איסור ישיבת שבעה בעת אבילות וכד'. אך אין לכך כל קשר לחובת הזהירות (בין לעצמו ובין לאחרים) וליתר ההלכות הנובעות מהגדרת המגפה כחולי מהלך.

כך טוען הגר"א וייס (מנחת אשר – בתקופת הקורונה, תליתאה, סיון תש"פ, סי' יא-יב)²³:

"ולפיכך לא מצינו בכל המקורות שעוסקין בהנהגה ובהלכה בשעת מגפה שהפוסקים ידונו כמה מתים ימותו בעיר ותקרא מגפה, וע"כ דמלבד ההלכה דמתענין ומריעין, לגבי כל שאר תחומי ההנהגה וההלכה אין הגדרת המגפה אלא לפי מציאות

²² כך גם משמע מדברי רבי דוד קמחי, בפירושו לבראשית (ה, כד): "המגפה היא מכה אנושה, אבל היא מכה פתאום בלי קדימת חוליי", כלומר ללא מחלות רקע. וראה עוד בתפארת ישראל (אבות ב, אות מט): כבר אמרו הרופאים, שכשיש מחלה מהלכת ח"ו או דָּבָר ל"ע, תאחו בפרטיות רק הבריאים והחזקים האוכלים למעדנים, ותחוס על האומללים והחלשים". וראה עוד בית אלוקים למבי"ט (פ' ט"ז); מערכי לב (סוף דרוש טז).

²³ ראה עוד מנחת אשר-בתקופת הקורונה (מהדורה תניינא, אייר תש"פ, סי' א).

החיים דכל שלפי כללי הרפואה מדובר במגפה המתפשטת ומדבקת ורבים חללים הפילה דינו כמגפה לכל דבר".

הרב וייס מציין זאת ביחס לשאלה ההלכתית האם מותר להתאבל בעידן הקורונה. אם אכן המצב מוגדר כמגפה, יש לאסור זאת כפסיקת הרמ"א (יו"ד, סי' שעד, יא), אולם אם המצב לא מוגדר כמגפה עפ"י הרשויות הממונות, אין מניעה מלהתאבל.

למעשה, מנהג זה שלא להתאבל, לא התקבל מסיבות שונות, וממילא יש להתאבל גם כיום.

י. סיכום

מחלת Covid-19 מוגדרת כמגפה בשפה הרפואית ואף בשפה ההלכתית. במאמר זה ניסינו להגדיר את המושגים השונים (מגפה, דבר, חולי מהלך, צרת ציבור של חוליים, מכה מהלכת) מתוך דברי חז"ל והראשונים, ולהסיק מהם את ההגדרה הנכונה למחלת הקורונה.

1. 'מגפה' – זוהי הגדרה כללית למיתה של אנשים רבים בזמן קצר, בצורה לא טבעית. כמו בעת מלחמה, אסונות טבע, עונש על חטאים, או נגיף רפואי קטלני.
2. 'חולי מהלך' או 'צרת ציבור של חוליים' – הוא מיתה לא טבעית של אנשים רבים (או חולי לא טבעי של רבים) בזמן קצר, בעקבות סיבה רפואית מוגדרת ומאובחנת.
3. 'דָּבָר' – הוא מיתה לא טבעית של אנשים רבים בשל סיבה לא מוגדרת. בהעדר סיבה ידועה, ניתנו המספרים והמדדים במשנה ובגמרא כדי לקבוע שאכן מדובר במגפה ולא במיתה אקראית. עקב העדר הידיעה מהו גורם התמותה במגפת הַדָּבָר, היה מקובל להניח שהתמותה מקורה באויר רעיל באזורי המגפה.
4. "חולי מהלך" או מכה מהלכת – מוגדר כהתפשטות מחלה קטלנית בכמה מקומות, עם עליה לא רגילה בתחלואה ובתמותה, דבר שמוכיח שהיא "מכה מהלכת וכוללת". ההגדרה נכונה גם אם כמות הנפטרים עדין איננה גדולה.

המסקנה: מחלת Covid-19 מוגדרת כמגפה באופן כללי, וכן כ'חולי מהלך', 'כמכה מהלכת', או כ'צרת ציבור של חוליים'. שהרי גורם התמותה ידוע. ההגדרות והשכיחויות שנדרשו במשנה ובגמרא לצורך הגדרת דָּבָר, אינם נדרשים ל Covid-19, אלא רק למגפות עם גורם תמותה לא ידוע. במגפות כאלה, המבחנים הסטטיסטיים נועדו לוודא שלמרות העדר האבחנה, אין זה מוות אקראי בעלמא.